

L'establiment de la grafia oficial dels topònims d'Andorra: tradició, evolució i coherència

Xavier Rull

DOI: 10.2436/15.8040.01.258

Resum

Aquesta comunicació exposa la dinàmica de treball de la Comissió de Toponímia d'Andorra i quins criteris ha aplicat en casos complexos a l'hora de proposar-ne la grafia per al *Nomenclàtor d'Andorra*.

*****

1. L'especificitat andorrana i la toponímia

Arran de l'elaboració del *Nomenclàtor d'Andorra*, aprovat per decret (13-10-2010), pot ser interessant exposar els criteris de treball de la Comissió de Toponímia d'Andorra.¹

Cal precisar que els condicionants socials del Principat d'Andorra són diferents dels d'altres territoris catalanoparlants. A Andorra no ha calgut fer una tasca de restitució toponímica, ja que no s'hi han donat situacions de persecució o menysteniment de la llengua, com s'ha viscut, en graus diferents, en els altres territoris catalanoparlants (Rull, 2007). Així, si bé a Catalunya l'establiment de la grafia *Terrassa* o *Girona* al segle XX implicava trencar amb les grafies alienes *Tarrasa* o *Gerona*, o a la Catalunya Nord escriure *Perpinyà* representa trencar amb la grafia aliena *Perpignan*, al Principat d'Andorra no s'ha de trencar amb cap grafia imposada des de fora, perquè mai no hi ha hagut interferències d'altres llengües. (Que alguns mapes andorrans antics (Pujal, 1999) continguin grafies afrancesades dels topònims és un fet anecdòtic, ja que això no ha tingut cap repercussió en la fesomia real dels topònims per part dels andorrans.) No s'ha de menystenir aquest fet, ja que a Catalunya la irrupció de la grafia *Terrassa* anava acomboiada per un procés de normalització lingüística, de restitució, fins i tot de certa reparació moral passada la dictadura franquista.

El fet que a Andorra no hi hagi hagut episodis de suplantació gràfica no implica, però, que no hi hagi problemes. Com que els topònims andorrans no s'han hagut de fixar mai en un procés supervisat pels poders públics, hi ha hagut menys control sobre aquesta matèria. I la manca de control ha fet que els canvis s'anessin donant lliurement.

---

¹ El *Nomenclàtor d'Andorra* s'ha de sumar a altres obres germanes com el *Nomenclàtor de la toponímia major de les Illes Balears* (Llauger [et al.], 2007), l'opuscle *Toponímia de Menorca* (2011) —substitut del *Recull de toponímia menorquina* (2001)—, el *Nomenclàtor de nuclis de població de les Illes Balears* (Bibiloni [et al.], 2001), el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* (1a ed. 2003, 2a ed. 2009) i el *Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord* (2007).

A tall d'exemple, tradicionalment hi ha hagut dubtes si calia escriure *Aixovall*, *Xovall* o *Xuvall* (el mateix Joan Coromines va canviar d'opinió): Igualment, a Encamp hi ha hagut discussions sobre si havia de ser *la Bartra* o *la Barta*. A *Bixessarri* s'ha arribat a escriure de moltes maneres (*Bissisarri*, *Bixissarri*, *Bissesarri*, etc.).² I quan la Comissió de Toponímia d'Andorra tractava el topònim *pont Cecenat*, algunes veus d'Escaldes van fer arribar la seva opinió contrària a la grafia tradicional *Cecenat* al·legant que “sempre s'ha dit” *Sassanat*. Amb tot, no hi havia rastre documental d'una grafia *Sassanat*, com seria esperable si “sempre s'ha dit” així. Les recerques fetes per la Comissió de Toponímia d'Andorra van revelar que hi havia gent que deia aquest topònim amb dues *e*; per tant, el canvi de *Cecenat* a *Sassanat* es devia haver produït durant la segona meitat del segle XX. Per tot plegat, es va apostar per la grafia *Sessenat*, mantenint les *e* però alhora introduint-hi *s* perquè qui diu *Sassanat* no la trobi llunyana.

Algunes discussions sobre la matèria han deixat rastre documental. És el cas del creuament de propostes, rèpliques i contrarèpliques fetes per Valls (2004a; 2004b; 2004c) i Pol (2004a; 2004b; 2004c) en *El Periòdic d'Andorra*. Valls defensa solucions gràfiques etimologistes, mentre que Pol és partidari de la tradició. D'entre les discussions que han deixat rastre documental cal destacar-ne un parell. La primera té a veure amb els topònims *calm Ramonet* i *calm de Claror*, on hi ha el mot *calm* (que també pot ser *calma*) ‘altiplà, plana elevada’. A causa de la desaparició del vocabulari comú del mot *calm*, en alguns topònims on romanien com a genèric s'ha canviat espontàniament per *camp*.³ És per això que la *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra* du els topònims *camp de Claror* i *camp Ramonet*. Amb tot, Llobet (1981) va afirmar que calia dir-ne *calm Ramonet*; Valls (2003; 2004a) és del mateix parer. Cal tenir present que el mot *calm* segurament s'ha acabat pronunciant sense *l* (és a dir, [kam]), exactament igual que *camp*, per un procés de resil·labificació.⁴ En desaparèixer *calm* del vocabulari comú, segments fonètics com [kamdekla'ro] s'han reinterpretat i hom hi ha posat un genèric semblant fonèticament i que permet descriure igualment l'accident geogràfic en qüestió (en aquest cas, *camp*; així, [kamdekla'ro]). Es tracta d'un procés de reinterpretació a partir d'una alteració fonètica (Moreu-Rey, 1999, 29),

² Aquests episodis també s'han donat en altres territoris catalanoparlants, però la intervenció dels poders públics les han reduït considerablement, especialment a Catalunya. Com a topònims conflictius hi ha *Lledó* i *Lladó*, *Roda de Berà* i *Roda de Barà*, *el Figueró* i *Figaró*, *Rialb* i *Rialp*, *Cala Rajada* i *Cala Ratjada*, *Borriana* i *Burriana*, *Tuhir* i *Tüür*, *Cretes* i *Queretes* i algun altre; però hi ha altres casos que eren conflictius antany i han anat deixant de ser-ho: *Ciurana* i *Siurana*, *el Lloà* i *el Lloar*, *Vich* i *Vic*, *Maó* i *Mahó*, *Deià* o *Deyà*, *Andratx* o *Andraig*, etc. A la Catalunya Nord sí que es donen discussions com les d'Andorra, però per l'absència d'un poder local fort.

³ El *Diccionari català-valencià-balear* (Alcover i Moll, 1926-1962) indica que *calm* ha quedat fossilitzat en algun topònim. Així, hi ha el *pla de la Calma* al Montseny (Osona i Vallès Oriental); *la Calma*, una zona muntanyosa propera al Carlit (Alta Cerdanya) —la *Gran enciclopèdia catalana* escriu *roc de la Calm*; aquesta obra també recull el *bosc de la Calm* (Font-romeu), relacionat amb l'anterior—; la peça lèxica *sacalm* amb article salat fossilitzat, que trobem en *el Puigsacalm* (Garrotxa) i les poblacions de *Sant Hilari Sacalm* i *Sant Martí Sacalm* (Selva tots dos); i el *coll Sacalma* (entre Albanyà, Alt Empordà, i Beuda, Garrotxa). L'afirmació del *Diccionari català-valencià-balear* contrasta amb el fet que hi ha autors que utilitzen aquest terme com un mot del vocabulari general: en textos del geògraf Pau Vila hi veiem fragments com *llurs calmes enlairades*. També existeix la *calma de Calaf* o *altiplà de Calaf*, tal com recull la *Gran enciclopèdia catalana* (entrada *Calaf*). Aquesta mateixa obra escriu *calm Ramonet* i *calm Colomer* (Baixa Cerdanya); i Llobet (1981) escriu *calm de Cinc Sous* (Osona). Diguem, finalment, que, tal com es veu en els exemples (*sacalm*, *sacalma*, *la calm*, *la calma*, etc.), el mot *calm* era femení (en el cas de *calma* ja hi ha morfema de femení).

⁴ Els mots *polp* i *colp*, pronunciat així al País Valencià, a Catalunya sonen *pop* i *cop* (i de fet s'escriuen així). Igualment, el mot *pam* actual té el seu origen en *palm* (compareu-ho amb l'espanyol *palmo*, com tenen *pulpo* i *golpe*). L'estructura sil·làbica de *calm* és la mateixa que *polp*, *colp* i *palm*: una vocal, una consonant *l* i una consonant final bilabial oclusiva (*b*, *p*, *m*). Segurament, el mot *calm* es va simplificar fonèticament en [kam], com ha passat en *pop*, *cop* i *pam*.

com ho demostren altres testimonis. Per exemple, Anglada (1974) indica que, a Andorra, el mot *calm* es pronuncia precisament *cam*. A més, del *calm Ramonet* els andorrans també n'han dit *cal Ramonet* i *can Ramonet*. En aquestes dues formes s'hi pot veure la influència de la partícula *can* o *cal* 'la casa de', però la forma *cal Ramonet* pot interpretar-se també com una resili·labificació, és a dir, reducció fonètica de *calm* en [kal] (i no en [kam]). Afegim-hi que algunes obres també hi posen, en aquests topònims, el genèric *calma*; així, la *Gran enciclopèdia catalana* (entrada *Llumeneres*) escriu: "Llogaret de la parròquia de Sant Julià de Lòria (Andorra), a l'esquerra del riu de Llumeneres, que neix a la calma Ramonet i aflueix per l'esquerra a la Valira, a Sant Julià".⁵ En definitiva, és lògic que les veus acadèmiques i també els bons coneixedors de la geografia i de la realitat econòmica tradicional del país defensin la grafia *calm*.

La segona discussió és la polèmica que hi va haver a l'entorn del nom del poble de *Bixessarri*. L'any 2007 el Comú de Sant Julià de Lòria es va mostrar partidari d'escriure *Bissisarri*, al·legant que és com es diu a la parròquia. Però els habitants d'aquest poble volien que s'escriuís *Bixessarri*, que és com ho diuen i com apareix escrit al llibre *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra*. D'entrada, cal fer notar que enregistraments orals aportats pel comú lauredià revelen que una mateixa persona pronuncia el topònim de manera diferent dins la mateixa frase; davant d'això, la base fonètica perd relleu. A banda, el comú defensa grafies com *Sertés*, *Juberri* i *Auvinyà* (en comptes de *Serters*, *Juverri* i *Aubinyà*) al·legant voluntat popular. En aquest cas, però, el comú va obviar la voluntat popular en proposar l'escriptura *Bissisarri*, sense justificar aquest canvi de mètode. Tot plegat va motivar les queixes dels bixessarriencs. Per tal de fer-se una idea de les conseqüències nefastes d'aquesta picabaralla, el Comú de Sant Julià de Lòria va arribar a col·locar un senyal viari amb la grafia *Bissisarri* al costat d'un altre senyal viari amb la grafia *Bixessarri*, a la mateixa rotonda (any 2007).

2. Antecedents i marc legal

La Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial (1999) estableix que el Govern ha de fixar la grafia dels topònims andorrans d'acord amb els comuns. Per això, des del 2005 es va posar en funcionament la Comissió de Toponímia d'Andorra, formada per tècnics del Govern, representants dels set comuns i especialistes del món acadèmic.

Val a dir que la Comissió de Toponímia d'Andorra no és l'únic organisme que ha treballat en la fixació gràfica dels topònims andorrans. La publicació del llibre *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra* (Adellach i Ganyet, 1977) ja va significar un esforç de sistematització de la toponímia andorrana. La Llei, en una disposició addicional, estableix que, mentre no es publiqués el *Nomenclàtor d'Andorra*, les formes oficials dels topònims eren els que recull el llibre esmentat. Igualment, Valls (2007) publicava el *Diccionari enciclopèdic d'Andorra*, que consigna tal qual les grafies de la *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra*; però quan l'autor considera que una grafia no és encertada indica una forma alternativa. A l'aportació de Valls s'hi troba a faltar la justificació de les seves propostes.

Cal esmentar, finalment, que els comuns han dut a terme, des del 2004 i fins al 2011, l'ordenació dels respectius cadastres, cosa que ha permès recollir i fixar nombrosíssims

⁵ Hi ha altres casos de reinterpretació. És el cas del mot *coma* 'petita vall ampla': l'originalment *coma de Meià* ara és *conca de Meià*. La semblança fonètica dels dos genèrics, el fet que ambdós designen més o menys el mateix tipus d'accident geogràfic i la desaparició del vocabulari comú del mot *coma* ha contribuït a la confusió.

microtopònims. Algun comú també havia aprovat oficialment una llista de topònims (bàsicament partides i nuclis de població), com a Sant Julià de Lòria, si bé la Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial les deixava sense efecte.

3. La praxi de la Comissió de Toponímia d'Andorra

La primera tasca de la Comissió de Toponímia d'Andorra va ser fixar els criteris per a l'establiment de la grafia dels topònims andorrans. Seguint Moll i Tort (1985, 81), es va determinar que la grafia dels topònims s'havia d'establir basant-se en quatre factors:

1. La pronúncia. Els experts —vegeu, com a mostra, Rabella (2000; 2001)— consideren que cal determinar la grafia d'un topònim a partir d'allò que diuen els habitants de l'indret, i tenint present les regles fonètiques del dialecte local.
2. La normativa ortogràfica. Els topònims són paraules d'una llengua i per tant cal seguir la normativa ortogràfica d'aquella llengua. Les Nacions Unides ja van establir aquest factor.⁶ Tots els autors que han treballat en toponímia catalana —vegeu Moreu-Rey (1999, 198-199), Moll i Tort (1986), Aguiló (1997), Moran i Rabella (2004)— reconeixen la preponderància d'aquest factor.
3. La tradicionalitat. Com fa notar Rabella (2000; 2001), és important consultar la documentació històrica, per tal de veure si una grafia és molt estable al llarg de la història, o bé si hi ha hagut vacil·lació. Una grafia molt estable durant segles fa que sigui gairebé obligat oficialitzar-la si no contradiu les normes ortogràfiques vigents.
4. L'etimologia. Saber l'origen d'un topònim pot ajudar a fixar-ne la grafia. En aquest punt cal dir que, seguint Moll i Tort (1986) i Moreu-Rey (1999, 198-199), l'etimologia es pot considerar el darrer factor a tenir en compte, decisiu quan la tradició és vacil·lant. Cal dir que, però, que altres autors donen més relleu a l'etimologia, com les propostes fetes pel *Diccionari enciclopèdic d'Andorra* o la praxi de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans.

L'ordre de prevalença d'aquests factors és l'indicat. En principi, els factors situats més avall no poden anar contra els situats més amunt, si no hi ha una raó poderosa que ho avaluï. Així, la informació etimològica no hauria de ser prou potent per a escriure un topònim d'una determinada manera si tradicionalment s'ha escrit —de manera estable i continuada i si s'adequa a les normes ortogràfiques vigents— d'una altra. És el cas d'*Aubinyà*, escrit amb *u* i no amb *l* malgrat que prové del llatí *albinianus* i que en altres topònims catalans s'ha restituit la *l* (el *Caraups* dels anys 30 del segle XX va passar a ser *Queralbs* (Ripollès) per etimologia).

Igualment, la pronúncia ha de ser la base a partir de la qual es fixa l'escriptura; i en aquest punt la tradició tampoc hauria d'anar-hi en contra, si no és que és molt i molt ferma. Si la pronúncia actual divergeix una mica de la grafia històrica, és lícit fixar la forma tradicional. Així s'ha fet, per exemple, en el cas d'*Urús* (Cerdanya), *Sudanell* (Segrià), *Alaior* (Menorca), *Santa Eulària des Riu* (Eivissa), *el Fondó dels Frares* (Camp d'Elx) i *Tàrrega* (Urgell), pronunciats popularment *Grus*, *Sonadell*, *Lo*, *Santolari*, *el Fondó des Flares* i *Targa*. En aquests casos sovint passa que els mateixos habitants d'aquestes poblacions prefereixen la forma gràfica tradicional.

⁶ C2. Principis per al tracte de noms geogràfics en oficines, *Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització els Noms Geogràfics* (Ginebra, 4 a 22-9-1967).

A Andorra justament hi ha un exemple que demostra l'eficàcia de l'ordre dels factors. Hi ha hagut discussions sobre si havia de ser *Comallémpia* o *Comallempla*. Els etimologistes prefereixen la primera forma, més acostada a l'original *cumba limpida* 'coma neta (d'herbes)'. Però en aquest cas la discussió era inútil, perquè el que es diu realment és *Comallemple* (forma aprovada per la Comissió de Toponímia d'Andorra).

Anàlogament, les grafies s'han d'adequar a la normativa ortogràfica i, en aquest sentit, una grafia amb una gran trajectòria és inadmissible si no es pot llegir correctament. Així, el Comú de Sant Julià de Lòria considera que cal escriure *la Muxella* (i no pas *la Muixella*) al·legant que en la documentació històrica apareix així (en català tradicionalment s'ha representat el so fricatiu prepalatal sord amb una sola *x*: vegeu cognoms com *Rexach*). Però la grafia sense *i* pot portar a lectures errònies, com si s'escriuís *la Mucsella*, *la Mugzella* o *la Mutxella*.⁷

A banda d'aquests quatre grans factors n'hi pot haver d'altres. Per exemple, en cas que, un cop mirats els quatre factors, encara no sigui clar com s'ha d'escriure un topònim, la comparació amb topònims d'altres territoris catalanoparlants pot ajudar a fixar-lo gràficament. En aquest sentit, Bibiloni [en línia] sosté que, si dos topònims del mateix domini lingüístic contenen la mateixa paraula, s'han d'escriure igual. Però aquesta opció, aparentment impecable, no és exempta de problemes. Així, el poble *el Masroig* (Priorat) té aquesta grafia malgrat que a l'illa de Formentera hi ha la finca de *Can Marroig* i que tots dos topònims sonen igual. I vora Torrellana (Plana Alta) hi ha la *rambla de Segudet* i a la parròquia d'Ordino hi ha el poble de *Segudet*; si seguíssim l'etimologia caldria escriure *Cegudet* (Valls, 2004a), però llavors entrariem en contradicció amb la proposta de Bibiloni. En fi, la comparació pot ser una eina auxiliar, però cal assegurar-se que, aplicant-la, no es generin altres problemes.

Moreu-Rey (1999, 198-199) entén que la voluntat popular també ha de ser tinguda en compte, sempre que hi hagi consens. A Andorra Pol (2004a; 2004b; 2004c) advoca per aquesta via. Ara bé: és un factor que comporta molts problemes, com ara que hi hagi bàndols oposats (i això impossibilitaria la fixació gràfica del topònim objecte de discussió) o el fet que qualsevol grup de pressió podria fer canviar sempre que volgués la grafia d'un topònim (i trobar-nos que un topònim estaria canviant sempre). En aquest sentit, és un factor d'aplicació pràcticament impossible.

Rabella (2000; 2001) reporta un altre factor: que la grafia no pugui comportar canvis en la pronúncia del topònim. Agafant-se en aquest principi —que ha dut a oficialitzar grafies com *Tarrés* per *Terrers* (Garrigues)—, la Comissió de Toponímia d'Andorra va aprovar la forma *el Cubil* i no pas *el Covil*. Encara que la grafia *el Covil* es pot pronunciar igualment [ku'bil], el risc d'un canvi de pronúncia va fer que es fixés finalment la forma *el Cubil*. Cal dir, en tot cas, que la grafia *el Cubil* gaudeix de tradició. És important referir aquest fet perquè sovint

⁷ La força deformatòria de les lectures errònies és considerable. Els habitants de *Flix* (Ribera d'Ebre) han hagut de sentir durant anys per la megafonia de les estacions que el tren va a *Flics*. En el cas de *Flix* la grafia no té solució (és un atzucac de la normativa fabriana) però *la Muixella* sí que té solució: només cal afegir-hi una *i*. El representant del Comú de Canillo a la Comissió de Toponímia també alertava (any 2007) que els topònims canillencs podien patir canvis perquè alguns mestres dels centres escolars d'aquesta parròquia eren francesos, i interpretaven i pronunciaven una grafia catalana de manera diferent com s'havia pronunciat sempre. Com que aquests mestres tenien a càrrec seu molts infants de la parròquia, s'ha donat el cas que alguns infants pronunciaven topònims de manera diferent de com s'han pronunciat tradicionalment.

s'ha argumentat que cal escriure *el Covil* perquè hi ha altres pics escrits *el Covil* en altres zones del domini lingüístic català.

Finalment, Aguiló (1997) aporta altres factors, com el valor testimonial d'una forma (així, *el Pui*, barri d'Andorra la Vella, i no pas *el Puig*) o fins i tot el seu atractiu (*sa Resclò* (Mallorca) en comptes de *sa Resclosa*). Es tracta de criteris secundaris que es poden tenir en compte puntualment.

4. Els problemes de la tradicionalitat

Convé aturar-se un poc a analitzar fins a quin punt la tradicionalitat és un element fiable. Ja s'ha apuntat que una grafia que s'ha mantingut estable durant segles és una ferma candidata a esdevenir oficial, sempre que no contravingui les normes ortogràfiques vigents. Així es va fer en el cas de *la Margineda*. Tot i que es podria grafia *la Margeneda* (entenen que hi ha hagut un tancament de la vocal palatal), des del segle XII es troba gairebé ininterrompudament la grafia *la Margineda*. Això fa molt difícil introduir-hi una grafia com *la Margeneda*. Si, per contra, la grafia *la Margeneda* hagués tingut una certa presència en els documents andorrans al llarg de la història, la solució podria ser una altra. Això mateix explica la situació de la parròquia situada entre Andorra la Vella i Ordino. La *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra* escriu *la Massana*, però l'Institut d'Estudis Catalans i la *Gran enciclopèdia catalana* prefereixen *la Maçana*. De la seva banda, Moreu-Rey (1999, 199-200) assenyala que la grafia amb *ss* reflecteix bé la pronúncia i està d'acord amb la normativa ortogràfica, de manera que la troba una grafia lícita. De fet, considera que és igualment lícit escriure *la Massana* o *la Maçana* (però no *la Masana*), però hi afegeix que és contradictori "imposar" la grafia *la Maçana* (o *Caçà de la Selva*, que és el mateix cas) perquè l'etimologia ho exigeix i, en canvi, mantenir grafies antietimològiques com *Manresa* en comptes de *Menresa* o *Amposta* en comptes de *Emposta* (el primer prové del llatí *Minorisa* i el segon del llatí *Imposita*; la *i* breu del llatí esdevé *e* i per tant no hauria d'escriure's *a*). Aquesta dualitat de parers no es deu tan sols per una percepció diferent del valor de l'etimologia, sinó també perquè ambdues grafies (i també *la Masana* i *la Mazana*, on la lletra *z* segurament representa un so que tradicionalment devia ser africad, [ts]) apareixen històricament en els textos andorrans. Almenys la grafia *la Massana* aprovada pel Consell General el 1977 amb motiu de la publicació de la *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra* —i encara que els seus impulsors preferissin *la Maçana*— estabilitzava el desori existent fins llavors, i ho feia, a més, respectant la relació grafia-so de l'ortografia catalana.

Dins la tradició, una forma moderna que s'implanta amb força ha de tenir una mica de més de pes que una forma antiga. Així, avui ningú discuteix la grafia moderna del santuari de *Meritxell* (Canillo), reflex de la pronúncia actual, a pesar que també s'ha escrit *Meritgell* i que s'ha pronunciat també amb una africada prepalatal sonora. Altres casos semblants són *Engolasters* i *Ransol*, abans escrits *Angolestés* i *Rensolt*: avui ningú no defensa aquestes grafies antigues.

La tradició deixa de ser una bona eina i passa a ser un destorb quan és vacil·lant, és a dir, quan existeixen dues o més formes gràfiques presents en els documents històrics. Quan passa això, sembla evident que cal decantar-se per la solució gràfica que reflecteixi millor l'etimologia (si es coneix). El nom de les esglésies dedicades a sant Sadurní —n'hi ha tres a Andorra— n'és una bona mostra. Hi ha autors, com Pol (2004a; 2000b; 2000c), que prefereixen la forma *Sant Cerni*, tenint present que és una grafia tradicional. (Pol aporta dos arguments més a favor de la grafia *Sant Cerni*: l'estètica i la identitat que genera aquesta grafia entre els andorrans. Tots dos arguments són incontrovertibles, és a dir, no tractables

amb paràmetres científics, i per això sembla recomanable no tenir-los en compte.) De la seva banda, el bisbat d'Urgell (a l'opuscle *Guia de l'església d'Andorra*) escriu *Sant Serni*, per tal com prové de *Sant Sadurní*. En aquest cas la tradició no serveix de gaire: en els documents andorrans antics es troba escrit per igual *Sant Serni* i *Sant Cerni*.⁸ Fins i tot pot passar que un organisme defensi una grafia al·legant que l'ha emprada tradicionalment i que, en realitat, fins fa poc hagi utilitzat l'altra forma (hi ha un comú que advoca per la grafia *Sant Cerni de Nagol* però l'any 1954 escrivia *Sant Serni de Nagol*). A banda, hi ha altres arguments a favor de la grafia *Sant Serni*. En primer lloc, l'existència del cenobi de *Sant Serni de Tavèrnoles* a Anserall (Alt Urgell), de gran importància per a la història d'Andorra. El *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* ho escriu amb *s*, i aquest topònim apareix en els llibres de text d'història andorrana. En segon lloc, és insostenible que a Canillo s'escriu *Sant Serni* (com defensa el mossèn d'aquesta parròquia) i a Sant Julià de Lòria s'escriu *Sant Cerni*. És evident que cal una única grafia per a totes aquestes esglésies i, si cal decantar-se per una de les dues, *Sant Serni* té més elements a favor.

Un cas semblant al de *Sant Serni* és el del santuari de *Canòlic*. La *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra*, el Govern andorrà, obres de referència importants com la *Gran enciclopèdia catalana* i fins i tot el bisbat d'Urgell (a l'opuscle *Guia de l'església d'Andorra*) escriuen *Canòlic*. En canvi, el Comú de Sant Julià de Lòria prefereix escriure *Canòlich*. La forma utilitzada pel comú lauredià reproduceix una grafia (la *ch* final) amb una gran implantació històrica a Catalunya, però avui obsoleta (com ho és la *y* de topònims com *Tuy* (Rosselló) i *Lleyda* (Segrià), avui escrits *Tuir* i *Lleida*). L'argument bàsic dels defensors de la grafia *Canòlich* és la seva tradició; però aquest argument queda invalidat pel simple fet que la forma *Canòlic* també té tradició (i també la forma *Canòlig*), amb la diferència que *Canòlic*, a més, n'és l'actualització segons els canons gràfics actuals. Val a dir que, en el cas de *Canòlic*, podria ser que la grafia amb *-ig* final representés un so africacat prepalatal sord en posició final (com *maig*, *raig*, *boig*, etc.). És possible que fos així, per tal com, segons el *Diccionari català-valencià-balear*, aquest topònim prové de *canonicu* (el mateix ètim que *Calonge*, amb un so fricatiu prepalatal sonor). Podria ser, també, que posteriorment es canviés la grafia *-ig* per *-ch*, per influència de l'ortografia occitana; i que, més endavant, es fes una lectura acatalanada del dígraf *-ch*, és a dir, oclusiu velar sord.

Tots dos casos (el de *Sant Serni* i el de *Canòlic*) ens alligonen: la tradicionalitat només pot servir si apareix claríssimament decantada vers una grafia (com el cas de *la Margineda*). Si no és així (i no és així ni amb *Sant Serni* ni amb *Canòlic*) cal buscar altres bases, com l'etimologia o els canons gràfics actuals.

5. Més enllà dels criteris: la perícia

La llista de factors reportada adés no és una fórmula màgica que permet determinar la grafia d'un topònim. Els experts en aquestes qüestions saben que cal ponderar adequadament aquest conjunt de factors, donant ara més relleu a l'un, ara a l'altre, ja que cada topònim té la seva pròpia història. Per això es fa necessari disposar de més eines.

⁸ En els mapes històrics recollits per Pujal (1999) hi ha un empat: onze escriuen *Sant Cerni* (algun amb accent a la *i*) i onze *Sant Serni* (algun amb accent a la *i*). Als segles XVI-XVII *Cerni* té un xic més de pes que *Serni* (així es dedueix també d'altres aplecs documentals); però al segle XIX la grafia *Serni* pren força de nou (apareix en un mapa d'Andorra fet per Lluís Ignasi Fiter, del 1874, referit a l'església de Nagol).

En aquest sentit, l'experiència ha demostrat que va ser un encert constituir la Comissió de Toponímia d'Andorra amb experts en diverses matèries (lingüística, dialectologia, arxivística, història, geografia, etc.) i amb un gran coneixement de la realitat cultural andorrana i de terres veïnes, cosa que s'ha traduït en un grau de perícia considerable. Sense aquest grau de perícia algunes qüestions no s'haurien resolt bé.

Posem-ne algun exemple. El primer és *les Agols* (indret d'Encamp). La forma *agol* prové del mot *aigual*, amb monoftongació del grup *ua* en *o* (fenomen fonètic que es troba en molts dialectes catalans, i a Andorra tradicionalment en profusió). De fet, a l'indret en qüestió hi ha força aigua. La *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra* i la *Gran enciclopèdia catalana* escriuen *les Agols* (la segona obra en realitat entra *riu de les Agols*), amb un article aparentment femení (*les*). Però, segons el representant d'Encamp a la Comissió de Toponímia d'Andorra, hi ha gent que en diu *els Agols*. Aparentment semblava un cas de vacil·lació de gènere; però en realitat es tracta d'un article masculí *les*. Aquesta forma és pròpia de l'Alt Pirineu: Veny (1982, 140) indica que, al Pallars, l'article masculí plural ha estat tradicionalment *les* o *es*. Els coneixements de geografia de l'Alt Urgell d'un membre de la Comissió de Toponímia d'Andorra van ser vitals, ja que va indicar l'existència de diversos indrets d'aquesta comarca anomenats *els Agols*, tots amb presència d'aigua. Era bastant probable, doncs, que la forma *les Agols* en realitat contingués un article masculí *les*, típic dels parlars nord-occidentals pirinencs. Això esvaïa dubtes: es podia proposar la forma *els Agols*, perquè també es diu, per tal com *les Agols* segurament és una forma de masculí.

El segon exemple és *Valira*. Molts tractadistes, incloent-hi Valls (2004d; 2007), consideren que cal dir *la Valira*. De fet, així surt escrit al *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, i l'Institut d'Estudis Catalans (1996) recomana igualment la forma femenina. Tanmateix, a Andorra, i també a Anserall (Alt Urgell), la forma masculina (*el Valira*) té una gran implantació. Els mateixos tractadistes que defensen la forma femenina sostenen que la forma masculina pot deure's al fet que el mot *riu* és masculí però també a la influència de l'espanyol (de fet, els noms femenins de rius es mantenen amb força a la Catalunya Nord, com *la Carançà*, *la Tet*, etc., on la influència del francès pot haver ajudat a mantenir la feminitat dels rius). Les recerques de la Comissió de Toponímia d'Andorra van permetre determinar que a les parròquies altes es podia sentir en femení (*la Valira*) mentre que a les parròquies baixes se sentia en masculí (*el Valira*). Fins i tot a Ordino per a referir-se al cabal del riu a Ordino es fa servir l'article *la* (*Aquests dies la Valira baixa molt grossa*), mentre que diuen *el Valira* per referir-se al riu de manera conceptualment més abstracta (*El Valira és un reclam turístic*). També es va comprovar que, a Andorra mateix, es podia sentir sense article (*Vaig a Valira*). Aquest ús dual (amb article i sense) també es troba a l'Alt Urgell referit al Segre i al Pallars Sobirà referit a la Noguera Pallaresa; per tant, és un ús propi dels parlars catalans de l'Alt Pirineu. Aquesta dispersió d'usos feia pràcticament impossible trobar una solució que anés bé a tothom. Finalment, la Comissió de Toponímia d'Andorra va determinar que la millor forma era *Valira*, i que aquest topònim es podia usar amb article *el*, amb article *la* o sense.

Una decisió salomònica, si es vol; però l'única que realment pot recollir totes les diferències d'usos sense deixar-se'n cap.⁹

6. A tall de conclusió

En l'establiment de la grafia dels topònims cal conjuminar la tradició, l'evolució i la coherència. La tradició, perquè cada topònim té la seva pròpia història gràfica. L'evolució, perquè l'ús oral pot comportar petites deformacions fonètiques amb el pas dels segles; o perquè hi pot haver canvis en els cànons gràfics que fan obsoletes algunes grafies, com *y*, *z*, *h* intervocàlica, *ss*, *ç*, *ch* final, *tg* final, etc.¹⁰ I la coherència, perquè per tal de determinar la grafia oficial d'un topònim cal ponderar adequadament tots els factors que hi concorren. En aquest sentit, la Comissió de Toponímia d'Andorra ha procurat que els topònims andorrans formin un conjunt amb prou coherència quant al tractament gràfic. Només donant el pes que correspon a cada vèrtex d'aquest triangle es pot obtenir un bon resultat en la fixació gràfica.

Bibliografia

- Adellach, Bonaventura; Ganyet, Ramon. 1977. *Geografia i diccionari geogràfic de les valls d'Andorra*. Andorra la Vella: Consell General. [Títol a la coberta: *Valls d'Andorra. Geografia i diccionari geogràfic.*]
- Aguiló, Cosme. 1997. Sobre la proposta de normativització toponímica de la Universitat de les Illes Balears. In: AADD, *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Mallorca*, 49-54. Barcelona / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Universitat de les Illes Balears.
- Aguiló, Cosme. 2001. Reflexions elementals a l'entorn de la defensa de la toponímia. *Llengua Nacional* 34, 24-25.
- Alcover, Antoni M.; Moll, Francesc de Borja. 1926-1962. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll [10 volums].
- Anglada, Maria Teresa. 1974. La llengua catalana parlada i escrita a les valls d'Andorra. In: AADD, *Quatre anys de Jocs Florals Juvenils. Valls d'Andorra 1970-1973*, 121-125. Andorra la Vella: Cercle de les Arts i de les Lletres.
- Bibiloni, Gabriel [et al.]. 2001. *Nomenclàtor de nuclis de població de les Illes Balears*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

⁹ La majoria d'etimòlegs han considerat que *Valira* prové d'un nom de dona, *Valèria*, per tal com s'ha documentat la forma antiga *amnis Valeria*. Però Clavé (1993, 167-182) sosté que *Valira* prové de la composició formada pel llatí *vallis* 'vall' i el morfema basoide *ira* 'aigua, curs principal d'aigua'; és a dir, que *Valira* significaria 'l'aigua de la vall'. Aquest autor basa la seva hipòtesi pel fet que els habitants d'un indret on hi ha un riu s'hi refereixen amb el mot *riu* (així passa, per exemple, a Tortosa: allà no es diu *l'Ebre*, sinó *lo Riu*). Pel que fa la forma *amnis Valeria*, Clavé considera que és una llatinització del compost suggerit per ell, ja que en època medieval als documents hom solia llatinitzar els noms propis. Moreu-Rey (1999, 24) fa una explicació semblant a Clavé. De la seva banda, Piñol Aguadé (1995, 91) també diu que *val* és 'riu' i *iri* és un morfema basc que significa 'lloc on es viu'. En tot cas, és difícil que una dona tingués possessió sobre diversos rius pirinencs, ja que també hi ha rius anomenats *Valira*, *Valireta* o *Valirota* a la Cerdanya i a la Ribagorça; un vast territori tan sols cohesionat històricament pel bisbat d'Urgell. És més probable, doncs, que *Valira* fos una mena de genèric referit a cursos d'aigua, propi de les parles pirinenques, tal com, de fet, apunta també Solà (1999) per al mot *noguera* (hi ha diverses possibilitats etimològiques, com 'lloc amb noguers' i també 'curs navegable', aplicat primer a la Noguera Pallaresa i a la Noguera Ribagorçana, navegables; i després, per extensió, a altres rius menors).

¹⁰ Els andorrans haurien de conèixer bé un cas d'obsolescència dels cànons gràfics. El bisbe d'Urgell que va signar els pariatges era Pere d'Urg. Els andorrans ho pronuncien com si s'escrivís *Urc* (és una lectura possible, fet i fet), però cal llegir-ho com si es pronunciés *Urtx*, ja que aquest personatge provenia d'aquesta poble de la Cerdanya, avui escrit *Urtx* (de fet, el topònim *Urgell* n'és un derivat). La grafia *Urg* conté una *g* final que ve a correspondre al dígraf final *-ig*, usat actualment. La forma amb *-tx*, doncs, té sentit —tot i no respectar la tradició— perquè així s'evita la lectura errònia.

- Bibiloni, Gabriel. [En línia]. *Recomanacions per a l'ús de la toponímia*, [<http://www.bibiloni.cat/toponimia>]
- Carol, Roser. 2004. Feina feta no té destorb. *El Periòdic d'Andorra* (11-7-2004).
- Carol, Roser. 2005. D'Aiguarrebrea a Xovall de la mà de Joan Coromines. In: AADD, *Escriptors d'avui, escriptors d'aquí*, 53-75. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana.
- Carreras, Jaume. 1997. Toponímia oficial o popular?. In: Josep Galan i Hèctor Moret (ed.), *Cinga. Anuari de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca - IEA 1 [Actes del XIX Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica]*, 37-40. Fraga: Ajuntament de Fraga / Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- Casanova, Emili. 1996. Toponímia i normativa: el cas valencià. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 67, 79-91.
- Cirer, Felip. 2008. La toponímia en l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*: problemes i solucions. In: Ramon Bassa [et al.] (ed.), *III Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística*, 69-80. Palma: Universitat de les Illes Balears / Govern de les Illes Balears.
- Clavé, Jaume. 1993. *Recorregut toponímic per la Seca, la Meca i les Valls d'Andorra*. Solsona: l'autor.
- Coromines, Joan. 1970. Toponímia d'Andorra, *Estudis de toponímia catalana*, vol. II, 5-42. Barcelona: Barcino. [Publicat prèviament al *Recueil de Travaux offerts à M. Clovis Brunel*, 288-310. París: Société de l'École des Chartes, 1955.]
- Coromines, Joan. 1989-1997. *Onomasticon cataloniae*. Barcelona: Curial / "la Caixa" [8 volums].
- Encamp. Toponímia* [CD]. 2008. Encamp: Comú d'Encamp.
- Ferrando, Antoni. 1986. La normalització toponímica al País Valencià, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 24, 511-516.
- Ganyet, Ramon; Riba, Jaume. 1981. El diccionari geogràfic de les Valls d'Andorra. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 4, 4-9.
- Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, [<http://www.enciclopedia.cat>]
- Guia de l'església d'Andorra*. 1998. Andorra la Vella: Església de les Valls.
- Institut d'Estudis Catalans. 1996. Sobre toponímia. In: *Documents de la Secció Filològica III*, 163-169. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Llauger, Joan Antoni; Ordinas Garau, Antoni; Planisi, Hermínia (2007). *Nomenclàtor de la toponímia major de les Illes Balears*. Palma: Govern de les Illes Balears.
- Llobet, Salvador. 1981. Cam Ramonet. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 5, 21.
- Mas, Jeroni. 2009. El règim jurídic dels topònims de les Illes Balears. In: Ramon Bassa [et al.] (ed.), *IV Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística*, 11-31. Palma: Universitat de les Illes Balears / Govern de les Illes Balears.
- Moll, Juli; Tort, Joan. 1985. *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya / Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya.
- Moran, Josep; Batlle, Mar; Rabella, Joan Anton. 2002. *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Moran, Josep; Rabella, Joan Anton. 2004. Criteris lingüístics del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, *Llengua i Ús* 29, 14-20. [També (amb el títol "El Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya") a les revistes *Llengua Nacional* (46, 20-22) i *Llengua & Literatura* (15, 701-107).]
- Morell, Antoni. 1981. Algunes reflexions sobre fonts documentals de la toponímia andorrana. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 4, 10-13.

- Moreu-Rey, Enric. 1999. *Els nostres noms de lloc*, 2a ed. Palma: Moll.
- Nomenclàtor d'Andorra*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, en premsa.
- Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, 2a ed. 2009 [2003]. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord*. 2007. Barcelona / Perpinyà: Institut d'Estudis Catalans / Universitat de Perpinyà - Via Domícia.
- Oficina d'Onomàstica. 2000. Criteris per a l'aplicació de la normativa lingüística en la toponímia, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 80, 51-53.
- Ordinas Garau, Antoni. 2008. Metodologia per a la confecció del *Nomenclàtor de la toponímia major de les Illes Balears*. In: Ramon Bassa [et al.] (ed.), *III Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística*, 11-24. Palma: Universitat de les Illes Balears / Govern de les Illes Balears.
- Pérez, Aigües Vives. 1995. El procés de valencianització dels noms dels municipis. *Quaderns de Migjorn* 2, 219-130.
- Piñol Aguadé, J. M. 1995. *Cap a Andorra i la Cerdanya: notes de toponímia*. Barcelona: Rondes.
- Planas Batlle, Xavier; Ponsa, Àurea. 2008a. Etimologia de la toponímia andorrana relacionada amb riscs geològics naturals. *La Revista del CENMA* [Institut d'Estudis Andorrans] 1, 20-31.
- Planas Batlle, Xavier; Ponsa, Àurea; Belmonte, Ànchel. 2008b. El substrat preromà en la toponímia relacionada amb inestabilitats de vessant en l'àmbit geogràfic nord-oriental de la Península Ibèrica i zones properes. *Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta* 109, 481-509.
- Planas Batlle, Xavier; Ponsa, Àurea. 2009. Recull i etimologia d'hidronímia andorrana. *La Revista del CENMA* [Institut d'Estudis Andorrans], 3.
- Pol, Antoni. 2004a. "É pur, si muove". *El Periòdic d'Andorra* (20-6-2004).
- Pol, Antoni. 2004b. De la discrepància a l'entesa. *El Periòdic d'Andorra* (2-7-2004).
- Pol, Antoni. 2004c. D'essències i fragàncies. *El Periòdic d'Andorra* (17-7-2004).
- Pujal, Cinta (ed.). 1999. *Atles cartogràfic de les valls d'Andorra*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.
- Rabella, Joan Anton. 2000. Aspectes problemàtics de la normalització i la protecció de la toponímia, In: Joan F. Mateu i Emili Casanova (ed.), *Estudis de toponímia valenciana. En honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, 415-419. València: Denes.
- Rabella, Joan Anton. 2001. Toponímia: problemes i mètodes, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* 87, 551-562. [Publicat també com a: *Braçal. Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre*, 21-22 (vol. II).]
- Rabella, Joan Anton. 2002. L'Institut d'Estudis Catalans en la realització del Nomenclàtor. In: Emili Casanova i Vicenç M. Rosselló i Verger (ed.), *Congrés internacional de toponímia i onomàstica catalanes*, 985-986. València: Denes.
- Rabella, Joan Anton. 2009. La nova toponímia: urbanisme i toponímia. Normativa, pràctica i límits. In: Ramon Bassa [et al.] (ed.), *IV Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística*, 33-45. Palma: Universitat de les Illes Balears / Govern de les Illes Balears.
- Recull de toponímia menorquina*. 2001. Maó: Consell Insular de Menorca.
- Ribes i Marí, Enric. 2006. Problemes pràctics de representació gràfica dels topònims. In: Ramon Bassa [et al.] (ed.), *Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística*, 53-64. Palma: Universitat de les Illes Balears / Govern de les Illes Balears.

- Rosselló i Verger, Vicenç M. 2004. Conflictes a l'hora de la normalització toponímica. *Toponímia, geografia i cartografia*, 23-33. València: Universitat de València. [Publicat també a: AADD. 1995. *Materials de toponímia. Mestratge de toponímia 1990-1991*, II, 891-899. València: Universitat de València / Denes.]
- Rull, Xavier. 2007. El nomenclàtor d'Andorra: un projecte interdisciplinari per a la consolidació de la toponímia andorrana. *Treballs de Sociolingüística Catalana* 19, 119-182.
- Selfa, Moisès. 2011. Algunes consideracions al voltant de les propostes normativitzadores del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* de l'IEC. In: Ramon Bassa [et al.] (ed.), *XXIII Jornada d'antroponímia i toponímia. V Seminari de metodologia en toponímia i normalització lingüística*, 189-195. Palma: Universitat de les Illes Balears / Govern de les Illes Balears.
- Solà, Joan. 1999. Els rius femenins. *Parlem-ne. Converses lingüístiques*, 308-310. Barcelona: Proa. [Publicat prèviament a l'*Avui* (25-12-1997).]
- Toponímia de la Vall d'Ordino. Volum 1: La Cortinada, Arans i l'Ensegur*. 2008. Ordino: Comú d'Ordino.
- Toponímia de Menorca*. 2011. Maó. Consell Insular de Menorca.
- Vallès, Ismael. 2000. Normalització dels noms dels municipis al País Valencià. In: Joan F. Mateu i Emili Casanova (ed.), *Estudis de toponímia valenciana. En honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, 499-511. València: Denes.
- Valls, Àlvar. 2003. Toponímia catalana i andorrana. *El Periòdic d'Andorra* (5-7-2003).
- Valls, Àlvar. 2004a. Del Covil a Cegudet, via la Maçana. *El Periòdic d'Andorra* (11-6-2004).
- Valls, Àlvar. 2004b. En nom del Pare, del Fill i de l'Esperit. *El Periòdic d'Andorra* (21-6-2004).
- Valls, Àlvar. 2004c. Dels topònims al discurs essencialista. *El Periòdic d'Andorra* (5-7-2004).
- Valls, Àlvar. 2004d. ¿Els dos Valires o les dues Valires? *El Periòdic d'Andorra* (19-12-2004).
- Valls, Àlvar. 2007. *Diccionari enciclopèdic d'Andorra*. Andorra la Vella: Crèdit Andorrà.
- Veny, Joan. 1982. *Els parlars catalans. Síntesi de dialectologia*, 2a ed. Palma: Moll.

Xavier Rull
Departament de Filologia Catalana
Universitat Rovira i Virgili
xavier.rull@urv.cat